

A mindig hazataláló

Serfőző Simon: *Megfordult égtájak*

erfőző Simon mégiscsak költő első-sorban. Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert a

Hetekhez tartozó poéta az utóbbi esztendőkhöz inkább más műfajú kötetekkel jelentkezett. Megjelent prózai, drámai és publicisztikai könyvei egy egyre szerteágazóbb, gazdagabb életmű kiemelt darabjai voltak, bár azt is folyamatosan látjuk, hogy a megélt valóság, a gyökerek jól körülhatárolhatók, és bizonyos értelemben egyszemélyi közeget mutatnak Serfőző szellemi műhelyében.

2003-as *Közel, távol* című verseskötete után most itt az újabb versek gyűjteménye, a *Megfordult égtájak*. Az új kötet egyik sajátossága, hogy összetettebb képet mutat a korábbiaknál. Nem tűnt el az a kissé nyers, szókimondó hang, ami régóta jellemzi ezt a lírát, néhol nem kizárólag lírai elemekkel. Most is foglalkoztatja a költőt a társadalom megannyi gondja, izgatják a nemzeti sorskérdések. Ő is azok közé tartozik, akik szellemileg előkészítői voltak az új világnak, s az évek múlásával be kellett látniuk, hogy a „sintér idő” nem múlt el végleg. Sőt, újabban mintha fölerősödnének azok a kártékony vonások, amelyek a létezett szocializmus idején olyannyira bántották a Serfőző-féle gondolkodókat és írástudókat. Kaotikus a világ, a teljes szellemi zűrzavarban keresi költőnk a tiszta utat.

Tehát mondja tovább a magát, ám közben a korábbiaknál nagyobb arányban jeleníti meg a lélek mélyrétegeinek, a magánszféra rejtelseinek a világát, s mindközben elsíratja eltávozott pályatársait. Ez utóbbi versekben a fent jelzett kettősség

SZÉPÍRÁS KIADÓ –
ORPHEUSZ KIADÓ,
2007

– a köz- és magánélet – együtt van jelen. Am az sem kétséges, hogy legmegrázóbb műve a kö-

tetzáró *Sirató*, apja emlékére. Nagyívű, gyönyörű költemény, benne költészetének szinte minden értékével. Szintézist teremt vele, és jól láttatja, hogy a legszemélyesebb szféra miképpen válik közérdekűvé, a mindenki számára átélhető tragikomikus élmény megjelenésévé. Vádolja a világot is, azt a világot, amely kisémmizte az egyébként a *Gyerekidő* című regényből jól ismert embert. „Hová az évek, apám? / Lábadból a járás hová tűnt? / Erődet ki vitte el, / amivel a százhektáros dombot / hátadra vetted? / Amivel Istent lebirkozttad, / hogy ne az ő, / a te akaratom legyen meg?” S innen érkezünk el a mégiscsak meglevő, transzcendens reményig. „Süvölt a világűr hidege. / Míg a magasból távcsövön, / a Holdon át figyel, / figyel az Isten.” Kisírta ezáltal magából a költő a gyászt. A gyászt, amit akár halottunk van, akár minket elhagyó társ, önmagunkkal is keményen szembenézve élhetünk át.

Nem csúcsosodhatna ki szebben és drámaiban ez a verseskötet, mint ezzel a siratóval. Ám mintha az egész korábbi ív ezt készítené elő. Múltidőző pillanataival, szerelmes lángolásával. Egy kivételes élet esztétikai hozadékaival. S ennek az életnek, ennek a pályának a forrásvidéke éppen úgy megjelenik itt, mint például a *Gyerekidő* című regényben. Érezhetjük és láthatjuk, hogy szerzőnk mind a mai napig nem szabadulhat ezektől a gyökerektől és érzelmi szálaktól, melyek talán nála a legerősebbek, ha nemzedéktársaihoz viszonyítjuk. Életmű-

vének minden egyes mozzanata kapcsolatba hozható ezekkel a gyökerekkel. Akkor is, ha azóta bizony megfordultak az égtájak... S közben nemcsak a saját gyermek- és ifjúkorát idézi meg, de ír szülőföldje népi hiedelméről is *Átváltozva* címmel. Itt is, másutt is a jól ismert, kötetlen versbeszédet alkalmazza, gyakran epikus elemekkel gazdagítva. Vannak persze kivételek, hiszen például az *Elmegyek* a dalformához közelít. Hangütése ilyen: „Ne mindig a földön járok, / elmegyek a fákra ágnak.”

A természetközeli ember itt a szereplő, aki szoros kapcsolatban van a termőfölddel, a növényekkel, az állatokkal. Ebben a világban „sarak fészkelnek”, „tócsák kurutyolnak”, s közben hősünk a „barmoknak kacsint” és „köszön az eresznek”. Meghitt, emberi világ ez, mentes a pátosztól. Nemes egyszerűség jellemzi, mint ahogy ezt mondhatjuk szerelmes verseiről is, amelyekben szintén összekapcsolódnak az idősíkok, a múlt a jelennel olvad egybe. „Fölriadvá vérereim bokrából / szállnak hozzád a vágyak. / Mutatom az irányt nekik, / amerre majd megtalálnak” (*Szállnak*).

Munkál benne bizonyos nosztalgia is, az „akkor volt jó élni”-féle visszavágyódás, még akkor is, ha a múlt a nyomorúságos létezést jelentette. S ha nem is az idill uralkodik ebben a múltidézésben, azért észlelhetjük a szereteteli visszavágyás jeleit, a letűnt idő fölött érzett fájdalmat. Hiszen akkor: „Jó íze volt a szélnek, / illata a levegőnek, / fénynek...” (*Ki segít?*) És most, ezzel szemben a „szemétdombi fóliák” ideje jött el, a „vegyszerrel bebetetett földeken...”

Kétségtelenül keserű világról tudósítanak ezek a versek. Olyan világról, amelyben természetesen nem a líra a legfontosabb jelzőoszlop. A teljesen elanyagiasodott, elembertelenedett álgondolkozással a költő mit sem kezdhet. Helyette méltatja vagy elsíratja Kalász Lászlót, Bella Istvánt vagy éppen József Attilát. Szomorúan jegyzi meg, hogy a „háltak az uccán” ma is igaz. S a szegények, az elesettek sorsa iránt érzékeny, s azért felelősséget érző ember per-

sze hogy részvétellel közeledik minden ilyen jelenség felé. És kimondja a kint, hogy talán vele együtt föl is oldja azt! Természetesen nem lehet mindig megnyugtató válasza a föltett kérdésekre. Hiszen: „Hová fordulhatnék, / szavaimmal kihez?” (*Amikor nincs más.*) Ez az a pont, amikor valóban nincs evilági válasz és válaszadó...

Ugyanakkor más tekintetben van bizonyosság. Legalábbis úgy, hogy az ember előtt megvilágosodik a múlt számos történése. *A Most tudom már* erről is szól. Arról, hogy: „Most tudom már, hogy kik között éltem”, vagy éppen, hogy kik miatt kellett az embernek „szózugokba húzódní”. A hazug és álszent világot leplezi le itt a költő, azt, hogy miképpen nyomorítottak meg emberi sorsokat. S a keservek egyik legszebb, legtömörebb kifejeződése a *Nem itt éltem* című nyolcsoros. „Kár volt kínálgatni magam. / Nem kellett én ide. / Vittek a meglódult utak. / Otthon is kivertek a semmibe. // A számban tiszta szót, / hoztam volna egyenes léptem. / Baj voltam csak, nyűg. / Ha itt laktam is, nem itt éltem.” Döbbenetes, hogy a mindig hazataláló, gyökereihez erősen kötődő, alapvetően hűséges ember és költő tudatja velünk, hogy neki is számolnia kell az otthontalanság és a kitaszítottság érzésével.

S kik is lehetnének vigaszadók ebben a világban a költő számára? Nyilvánvalóan elődei és pályatársai, akik közül oly sokan eltávoztak mostanában. Az ő emléküket, eleven életművüket idézi meg a *Hiányuk borzong*. Bella István, Nagy Gáspár, Lázár Ervin vagy éppen Sütő András fájó hiánya hozza felszínre a szép sorokat. Az „elárvult szavak” vitézei ők, s hiába az ilyenkor örökké szokásos remény, hogy itt marad a művük, azért igenis az az igazán emberi, ha kimondjuk: „De csak a csend károg, / s borzong valahány fán a hiányuk.”

Ilyen dráma és feszültség, a mély összefüggések kutatása gyakran jellemzi ezt a rendkívül értékes verseskötetet, s vele együtt Serfőző Simon költői pályáját.

BAKONYI ISTVÁN

Könyv egy elfelejtésre ítélt témáról

Menczer Gusztáv: *A GULAG rabtelepei.*

A bolsevizmus népiirtásának színtere

Menczer Gusztáv a kommunizmus-szocializmus bukása óta a ha-

zai közélet fontos személyisége: 1989 óta az egykori GULAG-rab a média minden ágában, valamint a törvényalkotás és végrehajtás színterein fáradhatatlanul küzd a különböző színű diktatúrák áldozatainak érdekeiért, erkölcsi és anyagi kárpótlásáért. Tevékenységének középpontjában a Szovjetunióba hurcolt sorstársainak szolgálata áll. Ez a szolgálat az érdekérvényesítésen túlmenően magában foglalja a múlt feltárását és az áldozatok emlékének fenntartását is. Menczer Gusztáv interjúiban, nyilatkozataiban elsősorban nem a szovjet táborok embertelen világát idézte fel, hanem a visszatérő, hallgatásra ítélt és megfélemlített túlélők évtizedeken át tartó jogfosztottságáról beszélt. Erről a témáról, vagyis a túlélők visszatérés utáni hányattatásairól szólott első tanulmánya is, mely a *Kapu* 1990. januári számában jelent meg. Az írás címe – „Csakazértis élünk még” – jól tükrözi a szerző markáns, megalkuvást nem tűrő, igazságkereső személyiségét.

Menczer Gusztáv régóta ígérte, hogy könyvet ír személyes emlékeiről, történelmi kutatásairól, érdekvédő munkájáról. Többéves munka után most elkészült a nagy összefoglaló mű. Stílusát nem könnyű meghatározni. Szerencsére az elmúlt két évtizedben már sok visszaemlékezés született a Szovjetuniót megjárt egykori rabok tollából. Menczer Gusztáv műve azonban nem pusztán szemtanú-beszámoló, hanem a visszaemlékezés és a tudományos esszé keveréke. Nem könnyű olvasmány. A könyvben több hosszú, elgondolkodtató fejtegetést találunk bonyolult politikai, történelmi és jogi kérdésekről. A szö-

SZÁZADVÉG KIADÓ,
2007

veg töménységét növeli a sok – első ízben közreadott – szám, statisztika és

egyéb információ, dokumentum. Menczer Gusztáv könyvét nem lehet csak úgy egyszerűen elolvasni, ezt a könyvet tanulmányozni kell. Sokat és sokszor. Így tanulunk belőle a legtöbbet.

A könyv fontosságát és hasznosságát aláhúzza, hogy elfelejtésre ítélt témáról szól. Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta Nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a náciizmus legyőzésében való részvétel. Így a téma a nemzetközi tudományos életben alig jelenik meg, és a téma iránt érdeklődő kutató komoly feldolgozásokban, monográfiákban sem dúsíthat. A szovjet fogság itthon sok évtizedig a tabuk között szerepelt. Az utóbbi másfél évtizedben már lehet róla beszélni, azonban a téma ismertetése a legtöbb történelemkönyvből hiányzik. Ha mégis szóba kerül, akkor rendszerint „hadifogságként” írnak a Szovjetunióba hurcoltak sorsáról. Menczer Gusztáv könyvéből is világosan kiderül, hogy eufemizmus a „hadifogoly” kifejezés használata, mivel az elhurcoltak valódi helyzetét a *kényszermunkás* szó fejezi ki. A magyar kényszermunkásoknak három nagy csoportja volt. Voltak közöttük katonák, akiknek java része már a háború befejezése után került fogságba. A másik nagy csoportot a civilként elhurcoltak alkották. A harmadik, szám szerint a legkisebb csoportba a politikai elítéltek tartoztak. Ennek a csoportnak volt tagja Menczer Gusztáv.

A könyv négy nagy részre tagolódik. Az első részben a szerző személyes sorsáról ír.

A második részben a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetét mutatja be. A harmadik és a negyedik rész a szovjet rabtelepek magyar rabjainak sorsáról, valamint a rendszerváltás utáni kárpótlás történetéről szól.

Menczer Gusztáv személyes történetén keresztül sok ezer politikai elítélt sorsát ismerhetjük meg. Az egyetemről hadba hívott, majd onnan megszökött fiatal orvostanhallgató a háború végén kétszer is fogságba esett. Először még csodával határos módon elengedték, mert a véletlenül nála levő diákigazolvánnyal be tudta bizonyítani, hogy tanuló, tehát fegyveres harcban nem vehetett részt. 1945 augusztusában azonban a Margit hídnál a szovjet titkosszolgálat kémelhárító szervezete a „Szmers” teljesen váratlanul letartóztatta. Ettől a pillanattól kezdve a 24 éves fiatalember a szovjet büntetésvégrehajtás egyre mélyebb és mélyebb bugyraiba került. Menczer Gusztávot a Margit híd budai hídfőjétől a Vilma királyné (ma Városligeti fasor) úti szovjet katonai bíróságra vitték, de az ítéletet a balatonfüredi támaszponton mondták ki. A fiatalembert azzal vádolták, hogy a front mögötti területen „összeesküvést” szőtt vagy szőtt volna a Szovjetunió ellen. „Bizonyítékul” az szolgált, hogy Menczer, kényszerű bevonulása után, rádiós kiképzést kapott. Az egész ügymenet és a „tárgyalás” abszurditását jól mutatja, hogy az el nem követett cselekmény nyomozati jegyzőkönyve 319 oldalt tett ki. Mivel a kommunikáció orosz nyelven folyt, az ítéletet is csak kerülő úton tudta meg. A kiszabott évek számát a tolmácsolást végző idős hölgy tenyerének, illetve ujjainak felmutatásával jelezte. Ezúttal szétnyitott tenyerét kétszer emelte fel, tehát a fiatalembert 10 év, GULAGon töltendő kényszermunkára ítélték. Az ítélethirdetés után Sopronkőhida, Harkov, Taiset, Bratsk, Magadan és Kolima voltak Menczer Gusztáv golgotájának főbb állomásai. Hajtották gyalog, vitték rabszállító vagonban és óceánjáró hajón. A szibériai távol-keleten fekvő Kolima mintegy 15 ezer kilométerre van Budapesttől. Menczer Gusztáv tehát távolabb volt hazá-

jától, mint az amerikai Nagy Tavak vagy Dél-Afrika.

Mindazt, amin Menczer Gusztáv a rabtelepeken keresztül, átlagos ember el nem viselheti. De Menczer Gusztáv nem hétköznapi ember. A GULAGot ugyancsak megjárt Olofsson Placid atya visszaemlékezésében négy pontban foglalta össze a túlélés alapszabályait. 1. Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb lesz az ember. 2. Keresni kell az örömeket, mert öröm kell a túléléshez. 3. Meg kell mutatni, hogy különbek vagyunk rabtartóinknál. 4. Könnyebb annak, aki a Jóistenbe tud kapaszkodni. A táborokban felnőtté váló egykori orvostanhallgató tételesen nem ismerhette Placid atya intelmeit, de mégis ezek szellemében élt. Így tudott átvészelni börtönt, kényszermunkát, súlyos betegségeket és mínusz 63 fokot is. A Szovjetunióról szerzett tapasztalataiból az a következtetés vonható le, hogy az ottani hatalmas nyomor és éhínség legfőbb oka nem a pusztító háború volt, hanem maga a szovjetrendszer, mely képtelen volt megszervezni a munkát, és az embereket fásult, közönyös alattvalókká züllesztette.

Az első részt kitevő önéletrajz legdrámaibb fejezete a visszatérésről szól. Az elhurcoltak kint nem tudtak a hazai politikai változásokról, és megdöbbenve tapasztalták, hogy egy olyan Magyarországra tértek vissza, amely sok szempontból hasonlít ahhoz a birodalomhoz, ahol raboskodniuk kellett. A túlélőkre tehát nem az annyira áhított szabadság, hanem sok újabb megpróbáltatás várt. Gyakorlatilag előlről kellett elkezdeni az életet, miközben minden a visszatérők ellen dolgozott. Nagyon nehéz volt lakást, munkát találni és új emberi kapcsolatokat létesíteni. Itthon büntetett előéletűeknek tekintették őket, és mozgásukat figyelték a belügyi szervek. Hazatérése után Menczer Gusztávot sok csapás érte, de mindig talpra állt. Sőt, mint írja, boldog, megelégedett emberré vált. Boldogságának két forrása a bölcsesség és a hit.

A könyv második része a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kény-

szermunkások Szervezete, röviden a SZORAKÉSZ történetéről szól. Az 1956-os forradalom történetével foglalkozók számára is új és fontos információ, hogy a magyar GULAG-túlélők már 1956. november 1-jén megkezdték saját szervezetük létrehozását. A valóságos megalakulásra azonban 33 évet kellett várni. 1989 táján a kommunista rendszer üldözöttjei sok szervezetet hoztak létre. A sok közül azonban gyakorlatilag csak egy, a SZORAKÉSZ lett időálló, és maradt fenn a mai napig. Ebben a sikerben alighanem döntő szerepe van Menczer Gusztávnak, aki megalakulásától kezdve elnöke a szervezetnek. A tagok száma meghaladja a 3 ezer főt. Minden évben tavasszal többnapos országos találkozót tartanak a Balaton partján, novemberben pedig hálaadó emléknapon emlékeznek meg a rabtelepekről való visszatérésről.

Fennállásuk óta 14 emléktáblát és három emlékművet állítottak azokon a helyeken, ahol szovjet katonai bíróságok működtek, és ahol sok ezer magyart ítélték el ártatlanul.

A könyvben több hosszú szemelvényt is olvashatunk az évente négyszer megjelenő SZORAKÉSZ HÍRADÓ-ból, s így pontos képet kaphatunk a szervezet működéséről, politikai állásfoglalásáról.

A harmadik rész kifejezetten történelmi tárgyú: a szerző a GULAG születését és a rabtelepek magyar lakóinak sorsát követi nyomon. Nemcsak a XX. századi magyar történelemmel foglalkozó kutatók, hanem az egész magyar közvélemény számára új és megdöbbentő felfedezés, hogy 1945-ben a megszálló csapatokkal érkező állambiztonsági, kémelhárító szervezet, a „Szmers” húsz kötetnyi névsorral rendelkezett. Menczer Gusztáv a Történelmi Hivatalban találta a dokumentumot, amelyet a könyvében ismertet. A dokumentum címe: „Feljegyzés, a magyar állampolgárokról vonatkozó kompromittáló adatokról.” A szerző a könyvnek ebben a részében ír részletesen a Szovjetunióba hurcolt magyarok különböző csoportjairól, a politikai elítéltekről, a polgári internáltakról és a „hadifoglyokról”.

A közreadott szovjet – illetve az 1991 után keletkezett orosz – dokumentumok, dokumentumrészletek közül külön említést érdemel a magyarokat is érintő perek felülvizsgálatát végző Katonai Főügyészség tanulmánya. Ebből többek között az is kiderül, hogy 1948 és 1950 között az elítéltek kategóriájába kerültek a még kint levő, különböző nemzetiségű hadifoglyok is. Őket a nemzetközi szerződések alapján repatriálni kellett volna, de mivel a kommunista rendszernek szüksége volt munkaerejükre, politikai fogollyá nyilvánítva tartották vissza őket. Kár, hogy a könyvből hiányzik a hosszan idézett és számos adatot tartalmazó, 1991 után keletkezett dokumentum pontos dátuma és lelőhelye.

A könyv negyedik részében a szerző a politikai üldözések áldozatainak kárpótlásáról ír. A közreadott információk első kézből származnak, mivel Menczer Gusztáv hatékonyan részt vett a kárpótlás lebonyolításában. A Kárpótlási Hivatal létrejöttének napjától, 1990. szeptember 1-jétől 16 éven át elnöke volt a hivatal támogatására szervezett Társadalmi Kollégiumnak. A könyv ezen oldalait olvasva – a szerző világos gondolatfűzésének és magyarázatának köszönhetően – végre eligazodhatunk a különböző kárpótlási törvények és rendeletek útvesztőjében. A szerző nem hallgatja el a vagyoni kárpótlással kapcsolatos negatív véleményét. A vagyoni kárpótlási törvény a Társadalmi Kollégium elutasító véleménye ellenére született. Menczer Gusztáv különösen rossz döntésnek tartotta a kárpótlási jegyek bevezetését, melyek végül nem az egykor kismimizetteknek, hanem az őket kihasználó és félrevezető gátlástalan ügyeskedőknek hoztak hasznot.

Menczer Gusztáv nemcsak elméletben segítette a kárpótlás folyamatát. 1991 őszén az Antall-kormány támogatásával Moszkvában járt, és hosszas tárgyalások után megállapodást kötött a szovjet állambiztonsági szervek zárt irattárának parancsnokával a táborokban elhunyt és nyilvántartásba vett több tízezer fogoly adatának megküldéséről. A kárpótláshoz, valamint az özvegyek nyugdíj-kiegészíté-

si kérelméhez szükséges adatsorokat az *Új Magyarország* című napilap több mint fél éven át folyamatosan közölte.

Ebben a részben számos, jórészt szovjet forrásból származó adatot is találunk a fogságba hurcolt magyarok számáról. Ezek szerint 705 ezer volt a kiszállított és kint nyilvántartásba vett „hadifoglyok” száma. A táborvilágban 46 ezer polgári internáltat regisztráltak. A szovjet bíróságok 1944–1952 között 40 129 magyart ítélték el.

A negyedik részt három sorstárs: Molnár György, Kassay Kázmér és Kopácsy Zoltán

visszaemlékezései követik. A könyv izgalmas és megdöbbentő tényeket tartalmazó dokumentumközlésekkel záródik.

A szerző műve elején és az utóiratban egyaránt hangot ad aggodalmának, miszerint a foglósors a történelmi amnézia tárgya lesz, vagyis előbb-utóbb feledésbe merül. De ez nem fog bekövetkezni: a valóság bemutatását mindenek fölé helyező írók, filmesek és történészek soha nem fogják hagyni, hogy ez megtörténjen.

STARK TAMÁS

A szatmári svábok kálváriája

Boros Ernő: „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*”

dokumentum-, illetve tényirodalom

STATUS KÖNYVKIADÓ,
2005

hetilap jelenlegi szerkesztőjét – arra, hogy eltüntesse ezt a fehér

csodálatos felvirágzásának lehettünk tanúi a kilencvenes évek romániai politikai fordulatát követően. A politikai, ideológiai korlátok megszűnésével olyan témákról is írni lehetett, amelyek azelőtt tabunak számítottak. Ezek közé tartozott a romániai németek – köztük a szatmári svábok – deportálásának kérdése is.

A „bűnös nemzet” román értelmezése nem csupán a németekre terjedt ki, hanem az ottani magyarságra is. A román nacionalista/soviniszta politika elérkezettnek látta az időt, hogy a nemzetállam megteremtése érdekében azok sorait is ritkítsa. Ennek jegyében hozták létre a Brassó melletti földvári tábor, ahova 1944 őszén magyar férfiak ezreit hurcolták, ahol az ottani embertelen körülmények következtében igen sokan pusztultak el.

A történelem kegyetlen realitásaival való szembenézés, az őszinte, objektív tényfeltárás igénye indította Boros Ernőt, a *Szatmári Friss Újság* megyei napilap volt munkatársát – a *Nagykároly és Vidéke* című

foltot az emlékezetből, az elhurcoltak szenvedései megidézésével erkölcsi jóvátétel nyújtson az elhunytaknak s a túlélőknek. Előbb az említett napilap hasábjain, majd könyvalakban is.

Az Észak-Erdélybe bevonult román hadsereg által Földvárra hurcoltak ezrei sorsát, poklát feltáró írásokat 2002-ben könyvalakban is megjelentette: a *Mindennap eljött a halál* című könyvet Szatmárnémetiben adták ki, a Csirák Csaba szerkesztette *Ottthonom Szatmár megye* sorozat 15. köteteként. A szatmári svábok elhurcolását, kálváriáját felidéző szenvedéstörténet kötetbeli megjelenítésére a csíkszeredai Státus Könyvkiadó vállalkozott 2005-ben. A *Szemtanú Könyvek* sorozat részeként kiadott kétkötetes munka – „*Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj*” – megrázó képei, életsorsai mintegy ötezer szatmári sváb lakos szenvedéstörténetére vetnek fényt. A huszonegyedik órában szólaltatta meg a túlélőket, hisz a kötetekben megszólalók hetve-

nes, nyolcvanas életévükben vallhattak arról, ami szavakban kifejezve is csak sejtetni, érzékeltetni tudta mindazt a szenvedést, amely osztályrészük volt.

Méltató soraink e munkát kívánják bemutatni, attól a szándéktól indítva, hogy szélesebb körben is ismertté váljék, beépülhessen történelmi tudatunkba. A szatmári svábok szenvedéstörténete a kárpátaljai, jugoszláviai és felvidéki magyarságot ért háború utáni kegyetlen megtorlásával rokonítható Egyfelől azért, mert a szatmári svábok java része magyarnak vallotta magát, más felől azért, mert az említett régiók kisebbségi németségével azonos csapás érte őket, mindenik az elvakult nacionalizmus, a győzők önkényének áldozatai lettek. Sorsukat egybekapcsolja, hogy mindannyian a Trianon-előtti történelmi Magyarország polgárai voltak, történelmük annak részeként alakult, a tragikumában is osztoztak.

A szatmári svábok közel három évszázados története a Károlyi-család által eszközölt telepítésekkel kezdődik. Jelenlétük, betagozódásuk, megbecsülést és tiszteletet érdemlő szorgalmuk új szintet hozott a régió történetébe. Az általuk benépesített falvak közül huszonnyolc – Nagykaroly, Csanáros, Csomaköz, Mezőfény, Nagymajtény, Krasznabétek, Kaplony, Erdőd, Mezőpetri, Gilvács, Kálmánd, Királydaróc, Tasnád, Túrterebes, Szakas, Krasznasándorfalu, Krasznaterebes, Nagyszokond, Színfalu, Alsóhomoród, Barlafalu, Szaniszló, Józsefháza, Nántú, Kisdengeleg, Nagymadarász, Mezőterem, Tasnádszántó Románia, három pedig – Vállaj, Mérk, Zajta – Magyarországon található.

Kutatásai során Boros Ernő igyekezett minden fellelhető írásos dokumentumot felhasználni a választott téma feldolgozásához, a szatmári svábok deportálása leírásához.

A tényfeltáró munka során fölkeresett helységek szócikkeinek bevezetőiben lexikonokból, történelmi munkákból idézett adatokra csupán érintőlegesen, az elmélyültebb történelmi, társadalmi, földrajzi, demográfiai

hátter megvilágítása, beágyazása érdekében hivatkozik.

A szatmári svábok deportálásához kötődő írott dokumentumok közt igen jelentős helye van a római katolikus plébániákon megőrzött, a korabeli eseményeket megrázó hitelességgel megőrkítő, rögzítő *Historia Domusok*nak, amelyek különösen értékes adatokat rögzítenek, utalnak a híveik elhurcolása kiváltotta félelemre, bizonytalanságra, szenvedéstörténetre, tragédiákra. Hogy mennyire bátor tett volt ez akkoriban a plébánosok részéről, arra az is utal, hogy több esetben, a következményektől való félelem miatt több háztörténeti könyvből kitépték az erre vonatkozó lapokat, több esetben pedig maga a könyv is eltűnt.

Ezekkel egyenrangúak a súlyos büntetés terhe ellenére vezetett, viszontagságos körülmények közt hazahozott és megőrzött lágernaplók, illetve utólagos följegyzések, életrások. Schwegler István és Ludeser Viktor (Csanáros), Ács (Czinzel) Erzsébet (Szatmárnémeti), Binder Mária (Tasnád), Heninger István (Gánápuszta), Fényi József (Mezőfény) Lieb Magdolna (Kaplony), Schlakter István (Kálmánd), Reszler Jánosné, Heim Jusztina (Mérk), Simpf Imre (Józsefháza), Hettig István (Tasnád), Lengyel László (Nántú), Ditschi (Góznerné) Anna (Erdőd), Galiger (Munkácsiné) Jolán (Krasznasándorfalu) írásos tanúságtétele mindazon szenvedésnek, amelyeket az elhurcoltaknak el kellett viselniük, több száz társuk sorsának, akik sosem juthattak haza. Személyes kötődésükön túlmenően az őket felnevelő közösségről is szót ejtenek, utalnak a deportálást megelőző és azt követő eseményekre is.

Az egyházba vetett hit és bizalom jele az a levél, amelyet 1945. augusztus 20-án 211 aláírással küldtek Csanárosról XII. Pius pápának a falujukból elhurcolt 260 deportált hitestvérük – 13 asszony, 72 leány és 175 férfi és fiú – hazabocsátása érdekében. A levélben leírt érvelést akár általánosabb jellegűnek nevezhetnénk, hisz sok más helységre is jellemző megállapításokat tartalmaz. „Ezek mind magyarnak vallják magukat, és nincs egyéb

bűnük, mint amit bűnül rónak fel nekik, hogy nevük német hangzású, és tudtunkkal ezért történt a deportálás. [...] Pártpolitikát nem űztek, és nem is voltak párttagok, egy nagyon kevés kivétellel, akik félrevezetés révén kerültek be, sokszor tudtukon kívül, pártba, de abban semmi munkát nem fejtettek ki. Ezeknek a száma is csekély, a 260-ból mintegy 15.”

Az írásos dokumentumok sorába tartoznak a lágerlevelek, amelyek mostoha sorsukról, a cenzúra miatt, csak érintőlegesen szólhatnak, annál több aggódással az otthon maradt szülőkről, gyermekekről. A mezőpetri Vízvári (Vönház) Mária, a mezőteremi Freund János, a kálmándi Tájérling (Rosszelné) Mária, a krasznabéltői Reizer (Schuplerneré) Rosalia által írott és megőrzött levelek megrázó sorait ma sem olvashatjuk együttérzés, megrendülés nélkül. Bennük az aggódás mellett ott rejlik a hazajutás, a boldog viszontlátás reménye.

Az elhurcoltak, deportáltak közül könyv alakban a gimnazistaként súlyos börtönbüntetésre ítélt és a Gulágra hurcolt Komáromi Attila *Életre ítélve*, Kálmándi Papp László pedig *Svábok a paradicsomban* címmel írta meg és adta közre emlékeit.

Boros Ernő könyve bőven merít a fentebb elősorolt írásos dokumentumokból. Legfőbb erősségét, erényét, jelentőségét azonban az eseményeket, a rájuk mért sorscsapás egészére fényt vetítő interjúk alkotják. A tényirodalomban manapság divatos módszer, a túlélők megszólaltatásának szándéka vezeti el valamennyi, a svábok deportálásával kapcsolatba hozható helysége, Szatmár megyében és az országhatáron is túl. Interjúalanyainak száma több százra tehető. Az általuk mondottak, egyéni sorsukon túlmenően, a győztes hatalmak által jóváhagyott gázság tanúbizonyságaként válnak a közemlékezet részeivé, egy néptöredék sanyarú sorsának, rabságának hiteles rajzává. Mindenik vallomás, emlékezés egy hatalmas képzeletbeli történelmi freskó egy-egy vonása. E megközelítési mód a könyv hitelességét, az események életteli megjelenítését szolgálja.

Történelmi tény, hogy a több mint ötezer szatmári sváb lakos elhurcolását az 1944 őszi szovjet közigazgatás alá rendelt katonai hatóságok bonyolították le, az általuk kinevezett helyi, az esetek többségében román nemzeti-ségű policok közreműködésével. A dokumentumokból és interjúkból kitűnik a negyvenkét települést érintő a deportálás álságos, csalárd indoklása, lebonyolítása: Tasnádon például avégett szólítottak „szavazásra”, hogy eldönthessék, „román vagy magyar nyelven folyjék jövőben a közigazgatás”; Nántún azért, hogy „népszavazás útján döntsenek Észak-Erdély hovatarozásáról”; Krasznasándorfalun bírót választás végett „mozgósítottak”; Erdődön „a magyarság lélekszámának a megállapítása” volt a „tét”. A szovjet tiszték romeltakarításról, pár hetes „köz munkáról” szóltak, csak ritka esetben arról, hogy őket a háború sújtotta Szovjetunió újjáépítése végett viszik el szülőföldjükről, szakítják ki családjuk köréből. Arról, ami rájuk vár, éppenséggel nem esett szó. Németként deportálták őket annak ellenére, hogy nagy részük csak származásában tekintette magát svábnak, németnek; vitték el őket akkor is, ha a falvak többsége esetében már évtizedek óta magyarnak vallotta magát, már nem is beszélte ősei nyelvét. Szabályerősítő kivételként nyújt képet a Szaniszló községben lefolyt deportálás, ahonnan a sváb származásúak mellett görög katolikus románokat és református magyarokat is elhurcoltak, ami máshol csak elvétve fordult elő.

A kollektív bűnösökként megbélyegzett tömegek iszonyú körülmények közé kerültek. A vallomásokat, emlékeket olvasva sem tudjuk elképzelni azt a szenvedést, amit átéltek, a reménytelenséget, a rájuk mért robot terhét, a valamikori hazatérés bizonytalanságát, az elvesztett honfitársak miatti fájdalmat, a hazatérés, szeretteik viszontlátása fölötti örömeiket.

A könyv lapjain föltárul a háború utáni szovjet nyomorúság. Lapjain ott rejlik a „fasisztáknak” bélyegzett deportáltak elleni gyűlölet, az őket ért sérelmekért megfizető parancsnokok, nacsalnikok kegyetlensége. Az elhurcoltak emberségére vall,

hogy a velük együtt érző civilekről, parancsnokokról is szót ejtenek. Szinte hitetlenül olvassuk a mezőfényi Részch Ferenc szavait: „Bár három évig rengeteget éhezünk Oroszországban, én mégis állítom, hogy az oroszok jó emberek.” Ő is, más is megtapasztalhatta, hogy az orosz, ukrán, bár neki sem volt sokkal több, mint a vele együtt sínylődő fogolynak, mégis megosztotta kenyerét, egy-egy krumplival csillapította soha nem szűnő éhségüket, segítette felgyógyulásukat.

A deportálás önmagában is tragédia volt. Azonban szenvedésük, kálváriájuk ezzel nem ért véget. A hazatérőknek több helységben azzal kellett szembesülniük, hogy házukat elfoglalták a helybeli vagy környékbeli román lakosok, maguknak idegen helyen kellett meghúzódniuk, éveket küzdeniük javaik visszaszerzéséért. A kuláklistákra is legelőbb ők kerültek fel, elszenvedve annak minden következményét.

A gazdasági hátrányokon túl ott voltak a nemzetiségükben történő megalázásuk is: a kollektív bűnösség vádjá szabadulásuk után is súlyosan érintette őket. Az elkövetkező években ez maga után vont a nyelv-váltás felgyorsítását, de ami annál is tragikusabbá vált: a kivándorlást, amely több ezer magát svábnak vagy német származásúnak valló lakost indított arra, hogy visszatérjen őshazájába, kövesse azokat, akik a háború utolsó napjaiban a németek felszólítására végleg elhagyták szülőföldjüket. Ennek következtében több, főleg a románság által lakott régiókban levő falu – Barlafalu, Színfalu, Alsóhomoród, Szokond, Krasznasándorfalu... – mára csak a még megmaradt építészeti emlékeiben s a temetőfejfák, síremlékek fakuló felirataiban hordozza haj-

dani sajátos sváb emlékeit, német ajkú lakói végleg eltávoztak onnan. Velük távozott egy igen magas színvonalú munkakultúra, egy kultúrájában, hitéletében sajátos szellemiség. Ez mindannyiunk vesztesége. A Ceaușescu-rezsim ebből is hasznot tudott húzni: amellet, hogy a svábok távozása elősegítette a hőn óhajtott homogenizálást, utóbb még „fejpénzt” kért és kapott is minden kivándorló németért.

Az előzetesen napilapban megjelent írások számos egyetértő és ellentétes véleményt váltottak ki az „érintettek” körében. Volt, aki, az „elmagyarosítás” kérdéskörének taglalását kifogásolta, mások a „magyar svábok, német svábok” vitáját, az önzonosság-tudat metamorfózisát értelmezték eltérő módon. A hangnem az elfogult, személyeskedésektől sem mentes, szenvedélyes szavaktól az egyetértő véleménynyilvánításig terjednek – igencsak széles skálán. Boros Ernő bátran, igaza tudatában vállalta a polémiát, védte meg állításait a történelemhamisítókkal, félremagyarázókkal szemben. Javára írható, hogy kötetében a vele szemben fellépők érvelését is közzétette.

A könyv lapjain a XX. évszázad egyik leggaládabb tette, bűne elevenedik meg. A szerző, amint a bevezetőben is utaltunk rá, a huszonnegyedik órában kereste fel a túlélők százait. A kilencvenes években megszólítottak többsége – a természet törvényei folyamánként – már nincs az élők sorában. Következésképp könyve e vonatkozásban is pótolhatatlan értéket hordoz.

Boros Ernő könyveit a XX. századi Erdély történetét bemutató dokumentumkötetek közt tarthatjuk számon.

MÁRIÁS JÓZSEF